

ПРОБЛЕМА КОНФОРМІЗМУ ЯК ПРОЯВУ ПРАГНЕННЯ ОСОБИ ДО ПІДКОРЕННЯ У ЗАРУБІЖНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ 30-70-х рр. ХХ століття

У даній статті аналізується проблема конформізму та конформної поведінки, розроблена представниками зарубіжної політичної думки 30-70-х рр. ХХ століття. Розглянутий внесок до розвитку даного поняття таких класиків політичної та психологічної науки як В. Райх, Е. Фромм, К. Хорні, Б. Беттельгейм, Е. Берн, а також Г. Маркузе, Т. Адорно; особливий акцент робиться на співвідношенні цього поняття із проблематикою підкорення особи владному впливу.

Ключові слова: конформізм, політична думка, конформна поведінка, підкорення.

В данной статье анализируется проблема конформизма и конформного поведения, разработанная представителями зарубежной политической мысли 30-70-х гг. XX века. Рассмотрен вклад в развитие данного понятия таких классиков политической и психологической науки как В. Райх, Э. Фромм, К. Хорни, Б. Беттельгейм, Э. Берн, а также Г. Маркузе, Т. Адорно; особый акцент сделан на соотношении этого понятия с проблематикой подчинения личности властному влиянию.

Ключевые слова: конформизм, политическая мысль, конформное поведение, подчинение.

This article deals with the problem of conformism and conformistic behaviour which has been investigated by the representatives of the foreign political thought of the 30-70s of the XX century. The contribution to this conception of such classics of the political and psychological sciences as W. Reich, E. Fromm, K. Horney, B. Bettelheim, E. Berne, and G. Marcuse, T. Adorno; the main stress is done on the correlation of this concept with the problems of person's subjection to the authority influence.

Key words: conformism, political idea, conformal conduct, submission.

Прагнення до свободи завжди вважалося цілком природним для кожної людини. Проте за первинністю задоволення на першому місці все ж таки стояли фізіологічні (їжа, вода, сон) та екзистенціальні потреби, тобто потреби у безпеці. Відповідно, коли склалися обставини, за яких особа мала обирати між свободою та безпекою (до речі, частіше за все реальна неминучість такого вибору мала доволі ілюзорний характер), вона зупинялася на останній, оскільки так почувалася значно комфортніше. Відтак стратегія поведінки, яку прийнято називати конформістською, ставала все більш поширеною у країнах із різними політичними режимами та державними устроями.

Досить часто конформізм, який можна розуміти як пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку, пануючих думок особистості, а також

відсутність власної позиції, некритичне слідування загальним поглядам, тенденціям, авторитетам, у діяльності людини призводить до панування посередності, рабської психології, а отже, до застою, рутини, загибелі творчих думок та ідей, пошукової активності членів суспільства.

Проте, на думку авторки, треба уникати однозначних оцінок даного явища і враховувати, що конформізм – багатовимірний та дуже складний феномен, тобто у ньому є політичний, соціальний та психологічний вимір. Таким чином, необхідність вивчення політологічних та психологічних особливостей конформності особи є очевидною. Саме аналіз різноманітності тлумачень поняття конформізму та конформної поведінки, що надавалися різними авторами у 30-70-х роках ХХ століття, являє собою основну проблему дослідження даної статті.

У політології та соціології проблема конформізму досліджувалася в рамках різних наукових традицій: психоаналітичної, соціально-психологічної, в структурному функціоналізмі та інших. З. Фрейд, наприклад, виділяв такі механізми формування соціального конформізму, як насильство, залякування, національний і соціальний нарцисизм, ідентифікація з вождем і правлячими елітами, сексуальне придушення і т. д. Конформізм як «втеча від свободи», від страху і самотності досліджували Е. Фромм [14; 15; 16; 17], К. Хорні [18; 19]; «одновимірну людину» й авторитарну особу вивчали Г. Маркузе [9; 10], Т. Адорно [1; 2], В. Райх [11] та інші вчені, роботи яких і стали основною джерельною базою для аналізу питань, поставлених у статті. Серед вітчизняних дослідників, які здійснювали критичний аналіз даної проблеми, можна назвати, перш за все, П. Давидова [5], В. Калошина [6] тощо.

Метою статті є визначити специфіку розгляду поняття конформізму та конформної поведінки означеними дослідниками у 30-70-х рр. ХХ століття в контексті підкорення особи владному впливу.

Питання конформізму не лише широко аналізувалися мислителями різних напрямків з теоретичного боку, але й досліджувалися емпірично, шляхом проведення експериментів, які виявляли ступінь конформності індивіда та його схильність до підкорення. Проте предметом розгляду даної статті є саме загальнотеоретичний розгляд специфіки визначення конформізму у зарубіжній політичній думці 30-70-х рр. ХХ століття.

У зв'язку з тим, що конформізм являє собою поширене явище, яке суттєво загрожує як розвитку людини, так і суспільства в цілому, то його вивченню, дослідженню приділяється значна увага в політології, соціальній та політичній психології. Тому, на думку авторки, доцільно розглянути різноманітність розуміння та оцінки даного явища.

Сам термін «конформізм» походить від латинського слова *conformis* – подібний, схожий. Традиційно він означає некритичне прийняття та слідування пануючим думкам і стандартам, стереотипам масової свідомості, традиціям, авторитетам, принципам, установкам і пропагандистським кліше. Конформізм включає такі риси, як відсутність індивідуальності, стандартність, піддатливість маніпуляціям ззовні, консерватизм. У формуванні конформізму як якості особи значну роль грають зовнішні обставини, і при сприятливих для формування цієї якості особових характеристиках вирішальну роль можуть грати страх, віра, імперативи внутрішньогрупової солідарності, пропаганда і бездумне слідування загальноприйнятим нормам [12].

Конформна особа може по-різному сприймати власну залежність від влади, від загальноприйнятих стереотипів. Залежність може сприйматися на негативному емоційному фоні як вимушена, але може сприйматися позитивно як єдино можливий або навіть як вищий стан [12]. Соціальний конформізм прийнято вважати фундаментальною соціально-психологічною основою авторитаризму і тоталітаризму, які прагнуть створювати «монолітну єдність» суспільства.

Український дослідник В. Калошин розуміє конформність як пристосування, слідування чужій думці, свідомо розраховане на те, щоб не створюючи собі зайвих труднощів у спілкуванні та взаємодії з людьми, досягти поставленої мети. Конформному називають таку поведінку людини, коли вона свідомо, розходячись в думках з оточенням, все-таки погоджується з ним, виходячи з будь-яких кон'юктурних міркувань (особистої вигоди на шкоду істині). Саме конформна поведінка перешкоджає становленню самостійної, незалежної особистості, здатної мати та відстоювати власну думку [6, с. 58]. Відомий психіатр А. Личко виділяє конформність як акцентуацію характеру – «конформний тип» – і також наголошує на тому, що цей тип демонструє бездумне, а часто просто кон'юктурне підкорення будь-яким авторитетам, більшості в групі. Головне життєве кредо таких людей – «бути як усі» [6, с. 59].

Отже, така людина завжди готова підкорятися будь-якій новій владі, швидко та без проблем змінює свої переконання, якщо обставини цього вимагають. Проте в контексті проблеми підкорення особи владному впливу ми можемо не погодитися з названими авторами щодо обов'язковості такої характеристики конформної поведінки як кон'юктурність та розходження в думках з оточенням. Досить часто необхідність знайти підтримку вищої сили та перекласти на неї відповідальність за прийняття своїх рішень зумовлює внутрішню переконаність особи у підтримці позиції панівної сторони, а отже ми далеко не завжди можемо говорити про «внутрішню незгоду», «кон'юктурні міркування» та «особисту вигоду на шкоду істині».

Конформісту притаманний вузький погляд на світ, підвищена чутливість до того, що прийнято, до ритуалу, соціальних умовностей. Виявляючись догматиком, він поділяє людей на «своїх» і «чужих», причому по відношенню до чужих переповнений ворожнечою та заботонами. У цьому випадку ми можемо провести паралель із авторитарною особистістю, яка так само нетерпимо ставиться до усього «іншого», саме тому конформізм є невід'ємною характеристикою такого типу характеру.

В психології та соціології конформність розглядається як один із засобів соціалізації, проте І. Кон та О. Петровський вказували на негативний вплив на свідомість особистості конформістської поведінки, особливо у молоді. С. Московічі розглядає конформізм як стадницький рефлекс у психології великих груп (натовпу) [5, с. 6].

На думку французького соціолога та психолога Г. Лебона, у сучасному суспільстві виникає та поширюється нове соціально-психологічне явище – масовий індивід: конформний споживач і продукт масової культури, який легко стає частиною натовпу [7, с. 15-254]. Згідно зі схемою американського соціолога, одного із засновників школи структурно-функціонального аналізу Р. Мерттона, тотальне підпорядкування – конформізм – має на увазі всього лише згоду із суспільними цілями та законними засобами їх досягнення [13, с. 99-111].

Американський дослідник Д. Майєрс зауважує, що конформізм – це зміна поведінки або переконань в результаті тиску групи і виявляється він в двох формах: *поступливість* – це зовнішнє слідування за групою при внутрішній незгоді; *схвалення* – це повна відповідність переконань і вчинків соціальному тиску. Відповідно до цієї точки зору конформізм як прояв прагнення особи до підкорення являє собою квінтесенцію двох означених форм, оскільки може включати в себе як внутрішню незгоду, так і реальну переконаність або ілюзорну впевненість в правильності панівної позиції.

Конформізм залежить від характеристик групи: найбільший ступінь конформізму люди проявляють тоді, коли стикаються з одноставною думкою трьох і більше осіб, достатньо привабливих і таких, що мають високий статус. Найвищий рівень конформізму виявляється також у тому випадку, коли відповіді даються публічно (у присутності групи) і за відсутності попередніх заяв [8, с. 297].

У контексті зв'язку із групою конформізм – це, перш за все, зміна поведінки або переконання у відповідь на груповий тиск. Отже, явище конформізму пов'язане з тим, як може група впливати на окрему людину. Якщо людина погоджується з думкою більшості, з думкою або переконанням групи – вона одержує підтримку і схвалення. Конформісти часто складають більшість і швидше за все, людина просто боїться змінювати життя, прагнути нового, забувати старе.

Як ми бачимо проблематика конформізму є достатньо розробленою, проте, не заперечуючи важливості внеску вказаних дослідників для розвитку поняття конформізму та конформності, все ж можна говорити про те, що фундамент даного концепту був закладений у 30-70-х роках ХХ століття такими класиками політичної, психологічної та соціологічної науки як В. Райх, Е. Фромм, К. Хорні, Г. Маркузе, Т. Адорно, Б. Беттельгейм, Е. Берн тощо, праці яких в контексті проблематики конформізму авторка і пропонує розглянути.

Одним з перших відомий європейський та американський психолог В. Райх відзначив, що несвідомість, аморфність, конформізм народу небезпечні і є причиною виникнення диктатур, тоталітаризму, фашизму. Наприклад, на Нюрнберзькому процесі високопоставлені фашисти виправдовували свої злочини, стверджуючи, що вони були солдатами фюрера, і всього лише «виконували наказ». Схильність підтримувати чинну владу, є, як ми знаємо, однією з важливих характеристик авторитарної та конформної особистості. У своїй праці «Подивись на себе, маленька людино!», написаній у 1946 році, В. Райх також зауважує, що маленька людина завжди на боці гонителів [11, с. 8], тобто більш сильної сторони, недивлячись на її змістовні характеристики, а це, до речі, є однією з визначальних характеристик конформного характеру.

Безперечно, класиком у розробці питань конформізму як політики погодництва й автоматика можна вважати Е. Фромма. Якщо перший механізм

втечі від свободи, який він розглядає в своїй одноіменній роботі і для якого характерні садистсько-мазохістські тенденції, більше характерний для держав із тоталітарним, авторитарним режимом, то явище «вимушеного конформізму», яке полягає у відмові від самого себе та перетворенні людини на автомат (*homo automaton*) при впевненості самого індивіда, що він керується виключно власною волею та власним вибором, характерне для так званих сучасних демократій.

Історичний розвиток людства, на думку Фромма, доцільно поділити на наступні послідовні стадії за критерієм визначення пануючої влади:

1. Панування церкви.

2. Влада держави.

3. Влада розсудку та громадської думки, які стають головними **знаряддями конформізації** [14, с. 323].

Тобто зараз людство якраз переживає епоху ілюзорної свободи, автоматика реакцій та вимушеного конформізму.

Саме тому цей механізм, конформізація та автоматика, є рятівним рішенням для більшості *нормальних* індивідів в сучасному суспільстві. Для того, щоб уникнути проблем самотності та тривожності у цьому випадку «...індивід перестає бути собою; він повністю засвоює тип особи, пропонований йому загальноприйнятим шаблоном, і стає таким самим, як всі інші, і таким, яким вони хочуть його бачити. Зникає відмінність між власним «я» і навколишнім світом, а разом з тим і усвідомлений страх перед самотністю і безсиллям» [14, с. 240].

Для людини, що обрала для себе конформізацію як засіб позбавлення від свободи, уникнення відповідальності та конфліктів із зовнішнім світом, характерні, перш за все, **псевдобаження, псевдомислення та псевдопочуття**, тобто всі три психічні акти – вольова спрямованість, думка та почуттєве сприйняття – замінюються відповідними шаблонами. А відтак більшість досягнень сучасної демократії зводяться нанівець, оскільки «право виражати власні думки дійсно має якийсь сенс тоді і лише тоді, коли ці думки дійсно існують» [14, с. 307].

Внаслідок існування цілого ряду актів псевдодіяльності і використання людиною шаблонів, які дають їй лише ілюзію вільного вибору та повноцінної свободи, ми можемо говорити про підміну справжньої особистості так званим «псевдо – «я», яке «...лише виконує функцію, приписану йому зовні» [14, с. 263], тобто людина може почувати себе комфортно у суспільстві лише, якщо вона відповідає усім параметрам соціальної ролі та соціального статусу, які визначені для неї соціумом.

Таким чином, розглянувши особливості механізму поведінки погодництва та автоматика, Е. Фромм формулює **імператив конформізації**: «людина може бути упевнена в собі лише в тому випадку, якщо живе відповідно до очікувань інших» [14, с. 325].

У статті «Людина – вовк чи вівця?» Е. Фромм зауважує, що за пристрасним прагненням до статусу і конформізму ховається потреба, іноді навіть

сильніша, ніж потреба у фізичному виживанні. Явним доказом тому є готовність людей ризикувати своїм життям, жертвувати своєю любов'ю, відмовитися від своєї свободи і власного мислення тільки заради того, щоб стати членом стада, йти з ним в ногу і досягти таким чином самоотождечення, навіть якщо воно є ілюзією [15]. Надалі він доповнює характеристики конформізму тим, що замість доіндивідуалістичної кланової ідентичності розвивається нова стадна ідентичність, в якій відчуття тотожності покоїться на відчутті безумовної приналежності до натовпу [17, с. 64-65].

Отже, за характеристиками Е. Фромма, єдиним притулком, що дає відчуття тотожності, виявляється конформізм, одним з основних аспектів якого є процес нівелювання смаків та суджень і нестача якого карається не тільки словесним засудженням, але іноді й жорсткими заходами впливу.

Конформізм – це той механізм, за допомогою якого володарює анонімний авторитет. «Мені слід робити те, що роблять всі, отже, я повинен пристосуватися, не відрізнятись від інших. Не треба задаватися питанням, маю я рацію чи ні; питання в іншому – чи пристосувався я, чи не є я особливим. Ніхто не владний наді мною, окрім стада, частиною якого я є і якому я підлеглий». До речі, «анонімна влада й автоматичний конформізм в значному ступені є результатом нашого способу виробництва, що вимагає швидкого пристосування до машини, дисциплінованої поведінки мас, спільних смаків, а також *ненасильного (добровільного) підкорення*» [16, с. 33, 36].

Отже, конформізація, як явище погодництва та автоматики, в трактовці Е. Фромма логічно доповнює проблематику прагнення до підкорення та уточнює поняття свободи у її дуалістичному тлумаченні.

Таким чином, внесок даного дослідника до розробки проблематики конформності в контексті підкорення особи владному впливу є безсумнівно важливим, оскільки він одним з перших наголошує на причинно-наслідковому зв'язку концептів автоматичного конформізму та добровільного підкорення, наголошуючи на аспектах авторитету, ідентичності, рольових очікувань та шаблонності й стереотипності поведінки.

Колега Е. Фромма та відома представниця неофрейдизму К. Хорні у своїй роботі «Невротична особистість нашого часу» також зазначала про існування «загального принципу знаходження задоволення через втрату власного «Я» за допомогою розчинення своєї індивідуальності в чомусь більшому, шляхом позбавлення «Я» від сумнівів, конфліктів, болю, обмежень та ізоляції» [19, с. 216]. Як бачимо, це фактично один з варіантів пояснення причин формування конформної стратегії поведінки особи. Надалі, у наступних своїх дослідженнях (зокрема, «Невроз та особистісне зростання») вона вводить термін «погодництво» (рос. *«соглашательство»*), який характеризує як «угоду із долею», що передбачає винагороду за покірність диктату обраного рішення» [18, с. 16] За наданими К. Хорні

характеристиками тип, що прийняв рішення про погодництво (змирення, підлеглість), схильний підкорятися іншим та залежати від них. Таким чином, концепція Хорні доповнює характеристики поняття «конформізму», оскільки наголошує на аспекті прагнення до підкорення як одному з визначальних мотивів звернення до подібного способу мислення та поведінки.

Один з найвідоміших представників Франкфуртської школи Г. Маркузе визначив, що в рамках існування в індустріальному суспільстві визначальною рисою соціального характеру індивіда стає саме конформність та схильність до добровільного підкорення суспільному та владному впливу, адже «...цілком байдуже, чим забезпечується зростаюче задоволення потреб: авторитарною або неавторитарною системою. В умовах рівня життя, що підвищується, непокоря системі здається соціально безглуздою» [9, с. 2]. І, що найважливіше, свобода перестає бути безперечним ідеалом та цінністю, адже «така ситуація знижує споживчу вартість свободи; немає сенсу наполягати на самовизначенні, якщо кероване життя оточене зручностями і навіть вважається «гарним» життям» [9, с. 64].

У найбільш розвинених державах форми суспільного контролю настільки засвоєні індивідами та включені на практично підсвідомому рівні до сфери власних інтересів, що це робить можливим попередження виникнення різних форм індивідуального протесту або ж вплив на нього вже на початковій стадії виникнення. У той же час, «інтелектуальна й емоційна відмова *слідувати разом зі всіма* представляється як свідок неврозу і безсилля» [9, с. 13].

У одновимірної людини характер усвідомлення світу також зазнає змін. Автор називає це Щасливою Свідомістю, тобто переконанням в тому, що дійсне – розумне і що система продовжує виробляти блага, що і є, на його думку, віддзеркаленням **нового конформізму** [9, с. 109], породженого переходом технологічної раціональності в соціальну поведінку.

Логічним є те, що вищеназаний новий тип конформізму справляє відповідний вплив і на особливості панування та підкорення у політичній та соціальній системах, адже «те, що починалося як підкорення силі, скоро ставало *«добровільним рабством»*, співпрацею з метою більш відтворення суспільства, що робить рабство все більш щедро винагороджуваним і приємним» [10, с. 296]. Оскільки мова йде про «сублімоване рабство», воно не тільки не відчувається і не усвідомлюється як таке, але навпаки, сприймається як свобода, переживається як повнота життя, осмислюється як природня реалізація єдино можливого способу існування.

Надзвичайно важливим поняттям для усвідомлення глибинної сутності конформізму як подавленого розуміння дійсності є поняття **«автономії»** у сенсі самостійності та незалежності мислення та поведінки індивіда щодо оточуючої дійсності. Г. Маркузе зазначає, що судження індивіда мають цінність лише за однієї умови: «право на остаточну відповідь в питанні, які потреби істинні і які

хибні, належить самим індивідам, – але тільки на остаточну, тобто у такому випадку і тоді, коли вони *вільні* настільки, щоб дати *власну* відповідь. До тих пір, поки вони позбавлені **автономії**, до тих пір, поки їх свідомість – об'єкт навіювання і маніпулювання (аж до глибинних інстинктів) – їх відповідь не може вважатися такою, що належить їм самим» [9, с. 8-9].

Свідомість, для якої все менш характерною є автономія, зводиться до функції координування індивіда з цілим. Це координування здійснюється настільки успішно, що «індивід відчуває себе швидше щасливим, ніж нещасним» [10, с. 103], зокрема внаслідок використання специфічних прийомів, таких як, наприклад, *гармонізація* – вимушена терпимість, поглинання негативного позитивним, що згладжує відмінність між раціональною видимістю та ірраціональною дійсністю, і таким чином, допомагає примиритися з нею.

Подібна ситуація призводить до виникнення нових форм **ескапізму**, ніби слідуючи пораді Семюела Беккета: «Не чекай, поки на тебе почнуть полювати, щоб сховатися...» [9, с. 318]. У цьому аспекті можна провести паралель із аналогічною проблемою «втечі від свободи», автоматизму та конформності, розроблюваною Е. Фроммом, яку ми розглядали вище.

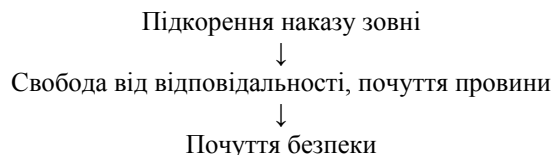
Отже, характеризуючи нові форми конформізму та підкорення, які панують в одновимірному суспільстві за Г. Маркузе, можна виділити як ключову проблему те, що у даному випадку критерієм соціальної важливості та цінності індивіда тепер стають **стандартизовані уміння й пристосованість** як згода (свідома чи несвідома) на добровільне підкорення, а не *автономія поглядів і особиста відповідальність*.

Явище конформізму дотично характеризувалося і в рамках проекту «Авторитарна особистість», який проводився в США на базі Франкфуртського Інституту Соціальних Досліджень, що знаходився там в еміграції. Т. Адорно з колегами аналізували тоталітарні тенденції, загальні для політичних структур фашизму, пізнього капіталізму і державного капіталізму, а також когнітивні структури авторитаризму, антисемітизму і **культурного конформізму**, які, як вони доводили, своїм результатом мають «вимирання его», «безсилля суб'єкту в світі», що totally адмініструється [1, с. 7].

«**Синдром конформіста**», як він виділений у праці «Дослідження авторитарної особистості» – це «перш за все ухвалення загальних шаблонних цінностей. Найочевиднішим механізмом, що лежить в основі цього синдрому, є боязнь виділитися, бути не таким як всі» [2, с. 80]. Як ми бачимо дослідники відводили вагому роль конформності як характеристиці авторитарного типу особи, що фактично являв собою основу для встановлення тоталітарного ладу.

Інший визнаний дослідник тоталітаризму та один з найвідоміших практикуючих психіатрів США Б. Беттельгейм у своїй знаковій роботі «Про психологічну привабливість тоталітаризму» визначив

схильність до конформної поведінки у тоталітарних державах через самоототожнення із системою: «Внутрішнє бажання опіки з боку над-Я дуже велике, і чим слабше «я», тим це бажання сильніше. Оскільки ж в тоталітарних системах наймогутнішими заступниками над-Я служать вожді та їх предстваники, коротше кажучи – система як така, добитися схвалення можна тільки шляхом ототожнення з системою» [4, с. 7]. Таким чином, автор пропонує нам формулу, засновану на конформності мислення та поведінки, яка веде до реалізації екзистенціальної потреби кожної особи – потреби у безпеці – щоправда частіше за все за рахунок нехтування іншими, не менш важливими, потребами:

Автор трансакційного аналізу та сценарної теорії Е. Берн також розглядав конформність і досить загально визначав її як спосіб адаптації особи до суперечливих вимог сучасного суспільства. Він зазначав, що «реальна людина як особистість діє спонтанно раціональним і передбачуваним чином, беручи до уваги думки та вчинки інших людей. А людина, що діє по формулі, – це вже нереальна особа. Але саме такі люди, за нашими спостереженнями, складають основну масу людства...» [3, с. 176]. Відтак саме конформізм, притаманний «типовому представникові» сучасного суспільства, стає однією з причин передбачуваності схем та шаблонів поведінки особи.

В якості висновку можна зауважити, що конформна поведінка може грати подвійну, як позитивну, так і негативну роль в соціалізації особи, а відтак і в успішності її буття у соціумі: з одного боку, вона сприяє виправленню помилкової думки або поведінки, якщо більш правильно виявляється думка більшості; з іншого боку, конформна поведінка заважає затвердженню власної незалежної поведінки або думки.

Таким чином, ми можемо підсумувати, що в контексті проблеми, яку ми розглядали, найбільш **важливими та ґрунтовними характеристиками конформізму** є, перш за все, шаблонність цінностей та стереотипність поведінки; вирішальний вплив групи та зовнішніх обставин (необхідність відповідності рольовим очікуванням як обов'язкова умова безпечного та комфортного існування); готовність підкорятися чинній владі та нетерпимість до будь-чого «чужого» як елементи авторитарного характеру; ілюзорність свободи, наявності власної думки та автономії; небажання, внаслідок якого розвивається і нездатність, брати на себе відповідальність і приймати самостійні рішення.

З огляду на це, при розгляді проблеми підкорення особи владному впливу авторка вважає за можливе в загальному вигляді визначити **конформність як властивість особи, що характеризується авто-**

матикою реакцій, тиском рольових очікувань та ілюзорністю наявності свободи й власного вибору, і яку можна вважати проявом прагнення особи до добровільного підкорення.

Проте явище конформізму та конформної поведінки неможливо повноцінно охарактеризувати, не розглядаючи даних численних емпіричних

досліджень. Відповідно до цього, саме в аналізі та узагальненні результатів експериментальних розробок даних феноменів представниками зарубіжної політичної думки 30-70-х років ХХ століття в контексті зв'язку із проблематикою підкорення особи владному впливу можуть полягати *перспективи подальших розвідок* у даному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т. и др. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно; совместно с: Р. Невитт Ээнфорд, Эльза Френкель-Брюнsvик, Даниэл Дж. Левинсон / Под общ. ред. д.филос.н. В.П. Култыгина. – М.: Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Адорно Т. Типы и синдромы. Методологический подход: Главы из книги «Авторитарная личность» / Т. Адорно // Социологические исследования. – 1993. – № 3-4. – С. 65-92.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн: пер. с англ. / Общ. ред. М.С. Мацковского; Послесл. Л.Г. Ионина и М.С. Мацковского. – М.: Прогресс, 1988. – 400 с.
4. Беттельхейм Б. О психологической привлекательности тоталитаризма [Электронный ресурс] / Б. Беттельхейм // Знание – сила. – 1997. – № 8. – Режим доступа: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/VV_EN14W.HTM.
5. Давидов П.Г. Морально-правовой конформизм как социально-философский феномен: дис... канд. филос. наук: 09.00.03 / Донецкий национальный ун-т. Давидов Павло Григорович. – Донецьк, 2007. – 206 арк. – Бібліогр.: арк. 181-202. – 206 арк.
6. Калошин В.Ф. Конформизм: сутність, причини, наслідки, шляхи подолання / В.Ф. Калошин // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 3. – С. 58-62. – (Психологія для всіх).
7. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон // Психология толп. – М.: Институт психологии РАН, «КСП+», 1999. – С. 15-254. – («Библиотека социальной психологии»).
8. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс; пер. с англ. В. Гаврилова, С. Шпака, С. Меленевской, Д. Викторовой. – СПб.: Питер, 1997. – 688 с.
9. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Г. Маркузе. – М., 1994. – 368 с.
10. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Философское исследование учения Фрейда / Г. Маркузе. – К., 1995. – 352 с.
11. Райх В. Посмотри на себя, маленький человек! [Электронный ресурс] / В. Райх: Мир Гештальта; 1997. – Режим доступа: <http://lib.aldebaran.ru>.
12. Реут М.Н. Конформизм в процессе социализации неслышащей молодежи [Электронный ресурс] / М.Н. Реут // Вестник Академии управления «ТИСБИ». – 2000. – Выпуск № 3. – Режим доступа: <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2000/issue3/28.php>.
13. Судас Л.Г. Научный этиос как фактор выживания отечественной науки / Л.Г. Судас // Россия и современный мир. – 2002. – № 2. – С. 99-111.
14. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – Мн.: Харвест, 2003. – 384 с. – (Философия. Психология).
15. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Человек и его ценности / Э. Фромм. – М., 1988. – 566 с.
16. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе: [пер. с нем.] / Э. Фромм. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с. – (Philosophy).
17. Фромм Э. Человеческая ситуация / Э. Фромм; ред. и сост. предисловия Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1995. – 240 с. – (Золотой фонд мировой психологии; Вып. 1).
18. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самоосуществление / К. Хорни; пер. Е.И. Замфир. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа и БСК, 1997. – 465 с.
19. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 224 с. – (Серия «Психология-классика»).

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор,
Ярошенко В.М., к.політ.н., доцент

© Соловйова Г.С., 2010

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2010 р.